

Миколенко Д. В.

**Лібералізм як ідеологія правоцентристських партій Болгарії
наприкінці XIX – на початку XX століття**

Термін «лібералізм» з'явився у Західній Європі для визначення нової етико-політичної орієнтації, у центрі уваги якої були ідеали свободи, індивідуалізму, законності, рівності, права та громадянської відповідальності. Наприклад, у творах О. Бальзака про нього вперше згадується 1830 року. Але тривалий час широта і невизначеність цього поняття не дозволяла точно встановити характер політичних партій, які називали себе ліберальними. У парламенті вони часто позиціонували себе як центристські, помірковані, прогресистські або навіть консервативні. Наприклад, в Англії XIX – XX ст. вони центристи, які часто сприймали ідеали консерватизму або соціалізму, у США – це доволі агресивні захисники економічної свободи та приватної власності, в Італії – перш за все прибічники економічної свободи. Потягом XIX – XX ст. ліберальна ідеологія часто поєднувалася з іншими ідеологіями і отримувала додатковий специфічний відтінок. Так з'явилися ліберали-монархісти, які допускали обмежені представницькі права, націонал-ліберали, для яких ідеали свободи і громадянської відповідальності були підкорені національній ідеї, ліберали-християни, які боролися за відділення церкви від держави і т. д. Таким чином, у різних країнах та у різні історичні епохи лібералізм вирішував конкретні завдання і тому приймав своєрідні образи [1, с. 11].

У Болгарії кінця XIX – початку XX ст. ідеологія політичних партій, які позиціонували себе як ліберальні, теж мала свої специфічні риси. Створена під час роботи Установчих зборів 1879 року Ліберальна партія з самого початку свого існування виступала за розширення демократичних свобод у Тирновській конституції. Надалі їй неодноразово доводилося боротися проти спроб консерваторів і князя А. Батенберга відмінити або обмежити дію Конституції. Це яскраво свідчить про справді ліберальний характер цієї партії. Натомість

перші болгарські ліберали ніколи не ставили під сумнів доречність існування в країні інституту монархії. Саме тому болгарських лібералів слід характеризувати як монархістів. Існування у Болгарському князівстві цієї партії визначило подальший хід еволюції ідеологій шести політичних сил, що утворилися на її основі.

Марксистська історіографія недостатньо уваги приділяла висвітленню діяльності правоцентристських або «буржуазних» партій Болгарії. Їхня ідеологія розглядалася лише з точки зору зовнішньополітичної орієнтації, а такі штампи, як «русофіли» і «русофоби» набули широкого застосування [2, 3, 4]. Наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. у Болгарії з'явилися спеціальні роботи, присвячені історії окремих правоцентристських партій, в яких аналізувалися їхні ідеологія, соціально-класова структура та конкретні політичні кроки [5, 6, 7]. Подібні дослідження проводяться й на початку ХХІ століття [8]. З розпадом СРСР у Російській федерації були написані перші роботи, в яких були зроблені спроби диференціювати правоцентристські партії за принципом їхньої соціально-класової структури. Натомість, окрім зовнішньополітичної орієнтації, ідеологія кожної політичної сили, на думку російських авторів, не мала жодних особливостей і не відрізнялася одна від іншої [9, 10, 11]. Більш того, ці історики ставлять під сумнів факт існування у Болгарії кінця ХІХ – початку ХХ ст. партій як таких [9, с. 57]. У своїй роботі ми маємо на меті спростувати це твердження.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття у Болгарському князівстві діяло шість партій, які у тій чи іншій мірі можна назвати ліберальними – це Народна, Народно-ліберальна, Прогресивно-ліберальна, Демократична, Ліберальна і Младоліберальна. Їх ідеологіям справді були притаманні спільні риси. По-перше, це підтримка монархічного інституту та готовність співпрацювати з головою держави – князем Фердинандом. Жодна з правоцентристських партій протягом періоду з 1899 по 1908 роки не перебувала в опозиції до голови держави. Друга особливість болгарських лібералів – їх поміркованість. Вони не пропонували кардинальних змін

державного устрою і не виступали за широкі реформи у тій чи іншій галузі [9, с. 57]. Натомість ступінь цієї поміркованості і кожної окремої партії була різною. Третьою особливістю ідеологій правоцентристських партій Болгарії була схильність до націоналізму. На початку ХХ століття національне питання в Болгарії залишалося відкритим. Македонія, яку болгари вважали частиною своєї країни, перебувала у складі Османської імперії. Ліберальні партії дуже часто піднімали македонську проблему, аби розпалити патріотичні почуття у болгарського народу і заробити на цьому популярність. Ідею «Великої Болгарії», берега якої омивалися б трьома морями, брали на озброєння всі правоцентристи. В їхніх газетах час від часу з'являлися статті про тяжке становище «македонських болгар», піднімалося питання про необхідність негайного вирішення цієї проблеми різнорганізаційними засобами [2, с. 180]. Зовнішньополітична орієнтація займала провідне місце у програмах кожної правоцентристської партії – це четверта особливість, що об'єднувала названі політичні сили. Враховуючи всі спільні риси, більш детально зупинимося на аналізі ідеологій кожної партії окремо.

На початку червня 1894 року відомі політичні та громадські діячі утворили партійну коаліцію, до складу якої увійшли колишні консерватори, «цанковісти», «з'єдністи», «казенні», «радославовісти» і «каравелісти». Це угруповання отримало назву «Народна партія» і об'єднало навколо себе прибічників уряду колишнього члена Консервативної партії К. Стоїлова, які у першу чергу прагнули повернутися до влади С. Стамболова. Партійні осередки – клуби, почали створюватися по всій Болгарії. Восени 1894 року коаліція розпалася, адже ідеологічні переконання «цанковістів», «казенних», «каравелістів» і «радославовістів» суперечили політиці, яку проводив уряд К. Стоїлова. Так, «цанковістів» не задовольняли повільні темпи відновлення дипломатичних відносин з Росією, а «каравелістів» – загравання уряду з князем Фердинандом. Натомість у листопаді 1894 року після виборів у VIII Звичайні народні збори колишні консерватори разом з південноболгарськими «з'єдністами» об'єдналися навколо прем'єр-міністра К. Стоїлова. Вони

підтримали його програму і визнали своїм лідером. 5 листопада 1894 року 72 депутата VIII Звичайних народних зборів проголосили себе членами Народної партії. Саме ця дата вважається днем заснування нової політичної сили Болгарії, ватажками якої стали К. Стоїлов, Т. Теодоров, І. Вазов, а також колишні східнорумелійські консерватори І. Гешов, С. Бобчев та М. Маджаров. Протягом першого року існування партії були створені її представництва (клуби) у провінції. Особливою активністю серед них вирізнялися русенський, пловдивський, варненський, бургаський і слівенський клуби. 22 вересня 1894 року побачив світ перший номер партійного вісника «Мір».

Перебуваючи при владі (1894 – 1899, 1911 – 1913 рр.), «народняки» проявили себе досить суперечливо. З одного боку, 1894 року вони відновили в країні дію демократичних свобод, які протягом 1887 – 1894 років існували лише на папері. З іншого, 1911 року коаліційний уряд Гешова – Данєва сприяв внесенню змін до Конституції, котрі дозволяли князю Фердинанду за спиною у парламенту підписувати таємні міжнародні договори, і, таким чином, посилили владу монарха.

Ідеології Народної партії були притаманні як консервативні, так і ліберальні риси. З одного боку, «народняки», як і колись консерватори, підтримували інститут монархії та, як показала подальша їхня політика, сприяли його зміцненню. З іншого, вони проголосили себе прибічниками ліберального гасла «свободи і законності» та відстоювали необхідність збереження конституційного ладу у Болгарії [12, с. 404]. У програмі «народняків» 1894 року знайшла відображення цікава думка члена центральної ради партії С. Бобчева про те, що часи змінилися, і «консерватори стали справжніми лібералами, а ліберали відчайдушними прибічниками тиранії*» [12, с. 402]. Економічна програма «народняків» була спрямована на підтримку вітчизняної торгівлі, промисловості та землеробства через політику протекціонізму, реформування податкової системи та впровадження кредитування. Отже, болгарські консерватори середини 90-х років XIX ст. мали

---

* У даному випадку автори програми мали на увазі лібералів-«стамболовістів».

небагато спільних рис зі своїми попередниками часів режиму повноважень 1881 – 1884 років.

Таким чином, Народна партія Болгарії була скоріше консервативною аніж ліберальною політичною силою. Хоча деякі ліберальні риси її ідеології досить чітко простежуються. Саме тому у політичному спектрі країни ця партія перебувала на правому фланзі.

Інша права політична сила Болгарії – Народно-ліберальна партія, яка наприкінці XIX сторіччя була однією з найвпливовіших в країні. За часів правління уряду С. Стамболова вона перетворилася на чисельну і заможну організацію з розвинутою системою місцевих представництв і своєю газетою – «Свобода» (з 1889 р. – «Нов век»). Протягом 1887– 1894 років Народно-ліберальна партія фактично зрослася з виконавчою владою і стала одним із яскравих проявів авторитарного режиму С. Стамболова. Крім того, саме її члени були найпослідовнішими прибічниками нового князя Фердинанда. Особливою популярністю ця партія користувалася у Софії, Велико Тирново, Русе, Пловдиві, Слівені та Пазарджику. Після переходу Народно-ліберальної партії в опозицію 1894 року керівництво нею взяв на себе С. Стамболов, а після його вбивства 3 липня 1895 року її очолив Д. Петков. Протягом періоду з лютого 1896 р. по лютий 1897 р., а також з жовтня 1899 р. по квітень 1901 р. партійним лідером був колишній консерватор Д. Греков.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. Народно-ліберальна партія сформувала два самостійних уряди (1887 – 1894 рр., травень 1903 р. – січень 1908 р.) та брала участь у роботі двох коаліційних кабінетів міністрів (1899 р., липень 1913 р. – червень 1918 р.). Вона проводила жорсткий внутрішньополітичний курс, яскравим проявом якого стали переслідування своїх опонентів і наступ на деякі демократичні свободи. Для економічної політики був характерний протекціонізм – покровительство національній промисловості у поєднанні із заходами, направленими на розвиток транспорту, банківської справи і торгівлі. Другий стамболовістський уряд проводив активну

законодавчу діяльність у соціальній сфері, модернізацію освіти, армії і медицини.

У своїй програмі 1911 року Народно-ліберальна партія виступала за скорочення бюрократичного апарату службовців, розширення автономних прав місцевих органів влади, забезпечення незалежності правосуддя. У соціальній програмі «стамболовістів» йшлося про необхідність захисту приватної власності, впровадження комісії з розгляду скарг на державних службовців, розвитку освіти. Крім того, партія виступала за підтримку розвитку національної економіки (фінансової системи, землеробства, промисловості) і за зміцнення армії як інструмента «досягнення історичних завдань Болгарії» [12, с. 102]. «Стамболовісти» були лояльними до існуючого в країні державного ладу, підтримували князя Фердинанда та сприяли 1893 року посиленню його влади, впровадивши зміни у Конституції. Таким чином, програма Народно-ліберальної партії носила помірковано-ліберальний характер з яскраво вираженими консервативними рисами.

Після приходу до влади уряду К. Стоїлова у травні 1894 року розпочався період легалізації партії «цанковістів». Одна їх частина на чолі з С. Данєвим, Д. Молловим і М. Балабановим підтримувала тісний зв'язок з «народняками», натомість лідер партії Д. Цанков виступав за самостійну діяльність. Наприкінці 1894 року група С. Данєва дистанціювалася від партії влади. «Цанковістів» не задовольняв повільний процес відновлення болгарсько-російських відносин. Партія знову об'єдналася навколо фігури Д. Цанкова. 1897 року, коли Д. Цанков завершив свою політичну кар'єру, новим лідером партії став С. Данєв. Зміна керівництва ознаменувалася початком зміцнення цієї політичної сили. У січні 1898 року побачив світ перший номер нової газети правих лібералів під назвою «Болгарія». На початку 1899 року «цанковісти» об'єдналися з групою «народняків» (члени Народної партії) на чолі з К. Велічковим, а у грудні 1899 року вони оприлюднили програму і змінили назву своєї партії. З того часу вона офіційно називалася Прогресивно-ліберальною. З приходом нового лідера серед керівництва «прогресивних» лібералів з'явилися молоді обличчя. Це

сприяло пожвавленню партійної діяльності, зростанню популярності серед народу. «Цанковісти» користувалися значним впливом у Новій Загорі, Плевені, Бялій Слатіні та Луковіті.

У програмах партії, прийнятих у 1898 і 1899 роках, знайшла відображення необхідність ліберальних реформ у Болгарії. «Прогресивні» ліберали пропонували реформувати виборчу систему, запровадити контроль виборного процесу незалежною судовою владою. «Цанковісти» звертали увагу на необхідність реформи адміністративної та податкової систем, економії бюджету, скорочення армії. Але, поряд із цим, вони звертали увагу на необхідність збереження засад існуючого в країні ладу [12, с. 374].

У лютому 1901 року «прогресисти» створили коаліційний уряд з демократами, а у грудні 1901 року самостійний кабінет міністрів, який працював до травня 1903 року. Під час свого перебування при владі вони відновили деякі конституційні свободи, внесли демократичні зміни у Закон про вибори. 1911 року «цанковісти» разом з «народняками» внесли консервативні зміни до Конституції.

Отже, програмні документи та конкретні політичні кроки «прогресистів» яскраво демонструють їхній помірковано ліберальний характер, а також деякі консервативні риси. Все це дає підстави віднести Прогресивно-ліберальну партію до правоцентристських політичних сил.

Після відставки уряду С. Стамболова ліберали-«каравелісти» відновили свою діяльність. 1894 року вони започаткували видавництво партійної газети «Знаме» (з 1898 р. «каравелісти» друкували «Пряпорец»), а у вересні 1895 року затвердили нову назву своєї політичної сили – «Демократична партія Болгарії» й розпочали заходи по створенню місцевих представництв. Лідером та ідейним натхненником демократів залишався П. Каравелов. Серед діячів партії виділялися А. Малінов, М. Такев, Т. Кітанчев, А. Константинов, К. Арсенієв, Н. Цанов, І. Георгов і Т. Влайков.

Програми Демократичної партії 1902, 1903 років включали у себе наступні основні вимоги: парламентське управління при загальному виборчому

праві, децентралізоване управління країною, припинення свавілля чиновників, скорочення армії і озброєння, автономія Македонії. Крім того, демократи виступали за соціально-економічні перетворення: впровадження кооперації, страхування, кредитування; за удосконалення системи освіти: збільшення числа шкіл, професійних училищ [12, с. 203]. У порівнянні з «народняками», «цанковістами» і «стамболовістами», «каравелісти» пропонували більш ліберальну програму, яка передбачала розширення демократичних свобод та реформу державного управління. Це дає підстави віднести Демократичну партію до центристських політичних сил Болгарії кінця XIX – початку XX ст.

Під час свого перебування при владі (1908 – 1911 рр.) демократи продовжували економічну політику Народно-ліберальної партії, спрямовану на модернізацію промисловості. Але, на відміну від «стамболовістів», вони ліберально ставилися до університету, учбових закладів, професорів і студентів.

Навколо наступної центристської партії – Ліберальної, яку очолював відомий політичний і державний діяч Болгарії В. Радославов, об'єдналися всі незадоволені політикою уряду С. Стамболова. Протягом першого року перебування при владі кабінету міністрів на чолі з К. Стоїловим ліберали співпрацювали з ним – входили до урядової коаліції. Але вже 1895 року «радославовісти», розчаровані політикою «народняків», перейшли в опозицію.

У всіх програмах Ліберальної партії (1886, 1894, 1897, 1904, 1907 рр.) наголошувалося на необхідності удосконалення Тирновської конституції у «демократичному дусі» [12, с. 129]. Партія виступала проти іноземних концесій, зловживань на виборах, за реорганізацію армії, широке впровадження кооперації в економіці. Загалом «радославовісти» лояльно ставились до існуючого у Болгарії політичного режиму, підтримували Фердинанда, але у їхній програмі були пункти, які стосувалися можливості проведення доволі широких реформ податкової, виборчої та митної систем [12, с. 137]. Пропоновані ними перетворення мали більш демократичний характер, аніж, наприклад, у програмі «стамболовістів». У деяких пунктах програми

«радославовістів» відчувається навіть вплив соціалістичної доктрини. Наприклад, члени Ліберальної партії вимагали впровадження безкоштовної освіти і медичної допомоги.

Ще однією центристською політичною силою була Младоліберальна партія (створена 1904 року), яку очолював колишній «радославовіст» Д. Тончев. Появу на політичній арені Младоліберальної партії не слід пов'язувати з принциповими ідеологічними розбіжностями у поглядах серед лібералів, адже програма 1907 року «молодих» мало чим відрізнялася від «радославовістів». Причина створення такої партії приховувалась скоріше у політичних амбіціях Д. Тончева, який, як і В. Радославов, підтримував конституційний режим, наполягав на необхідності реформи виборчої, податкової та фінансової систем, адміністративного управління, освіти, а також судової реформи [12, с. 154]. Загалом Младоліберальна партія не відігравала помітної ролі у політичному житті країни через нетривалість свого існування на політичній арені, малочисельність та, як наслідок, недостатню популярність серед населення.

Таким чином, ліберальна політична течія у Болгарії кінця XIX – початку XX ст. була представлена шістьма партіями, які відрізнялися одна від одної більшою чи меншою схильністю до ліберальної ідеології. При всій своїй специфіці болгарський лібералізм був історичним фактом, що яскраво демонструє політичні програми та конкретні політичні кроки відповідних партій.

Література

1. Кравченко И. Либерализм: политика и идеология // Вопросы философии. – 2006. – № 1. – С. 3-14.
2. Йоцов Я. Класи и партии у нас до 1923 година // Исторически преглед. – 1947 – 1948. – Кн. 2. – С. 177-193.

3. Йоцов Я. Буржуазная демократия в Болгарии 1879 – 1923 гг. // Etudes historiques. – София, 1970. – Т. 5. – С. 387-408.
4. Державин Н. История Болгарии. – М.-Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1948. – 519 с.
5. Попов Ж. Народнолибералната (стамболовистка) партия в България, 1903 – 1920. – София: Наука и изкуство, 1986. – 200 с.
6. Саздов Д. Демократическата партия в България 1887 – 1908. – София: Наука и изкуство, 1987. – 316 с.
7. Палангурски М. Либералната (радославистка) партия в системата на българската парламентарна демокрация (ноември 1900 – юни 1904). – Велико Търново: Слово, 1995. – 207 с.
8. Николова В. Между консерватизма и либерализма. Народната партия 1894 – 1920 г. – София: ИК «Витал», 2004. – 536 с.
9. Лямцева Л. Болгарские буржуазные партии в конце XIX – начале XX в. // Социально-политические проблемы в истории зарубежных стран. – Сыктывкар, 1994. – С. 55-61.
10. Маковецкая Т. От государственной самостоятельности к национальной независимости. Основные тенденции и этапы воссоздания и развития болгарской государственности // Славяноведение. – 2000. – № 1. – С. 22-27.
11. Гришина Р. Модернизация по-болгарски: диктует матрица (конец XIX – середина XX века) // Славяноведение. – 2004. – № 3. – С. 33-46.
12. Програми, програмни документи и устави на буржоазните партии в България 1879 – 1918 / Съст.: В. Николова и Д. Саздов. – София: Наука и изкуство, 1992. – 524 с.

Резюме

Миколенко Д. В. Либерализм как идеология правоцентристских партий Болгарии в конце XIX – в начале XX века

Статья посвящена изучению особенностей идеологий либеральных политических сил Болгарии на стыке XIX и XX веков. Автор, анализируя их

программы и конкретные политические шаги, приходит к выводу, что болгарский либерализм имеет свои особенности. Кроме того, автор выделяет и ряд общих черт идеологий, присущих всем правоцентристским политическим силам. Это готовность в любой момент сотрудничать с главой государства князем Фердинандом, акцент на внешнеполитическую ориентацию и склонность к национализму. Особенность же каждой партии, по мнению автора, определялась большей или меньшей склонностью к либерализму.